

АҒСНЫ
АШӘКӘЫҘҘЦӘ
РЕИДГЫЛА ИТНАЖЬУА

АЛАШАРА

АЛИТЕРАТУРА-
САХЪАРКЫРАТӘ
АУААЖӘЛАРРА-
ПОЛИТИКАТӘ
ЖУРНАЛ

5

Итытцуеит 1955 ш. раахыс

АРЕДАКТОР ХАДА

Анатоли Лагәлаа

АРЕДКОЛЛЕГИА:

Валентин Кәағәания

(аредактор хада ихатыңуа)

Алықьса Гогәуа

Виачеслав Бигәаа

Вахтанг Аңхазоу

Даур Наңкьебия

Гәында Кәытцниаңа

Зураб Цьапуа

Гунда Сақанияңа

Дырмаит Габалиа

Альбина Анқәабңа

(атқакзыңхықәу амазаныкәга)

АУААЖӘЛАРРАТӘ ХЕИЛАК:

Геннади Аламиа

Инал Габлиа

Енвер Ажьыба

Даур Ақәба

Абзагә Ақалгьба

Дифа Габниаңа

Алина Жьыпңа

Владимир Занҗариа

Руслан Қапба

Валери Касланзиа

Ҳаири Қәтарба

Октаи Чкотуа

Анзор Мықәба

Заира Тҳаитцыкәңа

Алхас Чхамалиа

Литературно-художественный и общественно-политический журнал

Алашара (Свет)

Орган Союза писателей Республики Абхазия

Аредакция адрес:
384901 Акәа
Ажәанба имҕа, 9.
Ател: 226-25-42
772-70-86
990-44-35

e-mail: alashara55@mail.ru

Ажурнал «Алашара» аредакция иаднакыло аматериалкәа зегы кыыпхъзароуп РТ SANS ашрифт ала. Егырт ашрифткәа рыла икыыпхъу акгы аднакылазом.

Анбанкәшәарахь ирытоуп 22.07.2023 ш.
Акыыпхъразы анапы атадоуп 20.08.2023 ш.
АФОРМАТ 70x108 1/16
Иныкәырцшу амехак
12,5 кыыпхъ бгыыц
Азаказ №
Атираж 500

Ареспублика Ацсны Ахәынткаратә наплакы “Акыыпхъ Аоны”.
Акәа. Ешба имҕа, 168.

Атехредактор:
Л. Амчпха.
Акорректорцәа:
Л. Чамагәуапха,
И. Цьениапха,
М. Кәыцниапха.
Компиутерла акыыпхъ иаздырхиет:
С. Сазпха,
А. Акәспха

АХКӘА

АЦСНЫ АЦЫЫНЦЫТӘЫЛАТӘ ЕИБАШЬРА АИААИРА 30 ШЫҚӘСА АХЫЦИТ

Ацсуа поетцәа айбашьра иазку ражәеинраалакәа 3

Шьазина Цьапуа. Амшынцакәа. (Иацу) ...22
Анзор Мыкәба. Мезитка ахалара.

Аповест. (Иацу).....43

Иван Миқаиа. *Ажәеинраала ҕыцкәа*.....87

Саида Хәцым. Ацсны Афырхатца Батал Лакәиа иҕцәажәара 91

МУШЬНИ АХАШБА ДИИЖЬҢЕИ 120 ШЫҚӘСА ЦИТ

Мушьни Ахашба. Ашәахста. *Ажәабжь.* *Агәалашәарақәа*.....103

Валентин Кәагәаниа. Фиодор Тиутчев иажәеинраалакәа ацсышәала (*Таиф Ацьба иеитҕагамтқәа рышьа-тала*).....117

АЦСУА ЦАСҚӘЕИ АҚЬАБЗҚӘЕИ

Аполлон Думаа. *Анцамтқәа*.....126

Цьамбул Инцьгиа. Ацсуаа ршәага-загакәа (ауафы имаха-шьаха иадхәалоу)..... 132

ВЛАДИМИР ЗАНҢАРИА 70 ШЫҚӘСА ИХЫЦИТ

Владимир Занҗариа. Шьансоу изахәа-шьапкәа. *Агәалашәарақәа*139

Цьубеи Ебжьноу. Сгәалашәарақәа ирыцу исхамыштуа хтыскәак 166

Анатоли Лагәлаа. «Адуinei иакәлаз ашәкәыффы!» *Аиҕцәажәара*190

Инал Гыцба. Ани аби рхаҕсахьа Енвер Ажьйба ипоезиаҕы 194

ЦЪАМБУЛ ИНЦЪГИА

АПЪСУАА РШӘАГА-ЗАГАҚӘА (ауақы имаха-шьаха иадхәәлоу)

XXI ашәышықәса ашҭа хҭоуп, аҭҭсуа тҭаарадыррагы аҭиара иаҭуп. Иазгәатәтәуп, ишмаҭым агәцаракра зҭаху, итҭаатәу атемақәагы. Урт рхыпҭхьазараҭы иҭоуп аҭҭсуаа жәйтәнәтә аахыс рхы иадырхәоз ашәага-загақәагы.

Харт иахья зеипҭшла ххы иахархәоит, адунеи аҭы иалагалоу, итҭышәынтәаланы ишьақәгылахьоу аметрикатә система. Апҭсны уи еихарак аҭиара аиут XX ашә. актәи азбжасы. Аха аҭҭсуаа рхатәы шәага-загақәа рымамкәа иҭаларызма? Хымҭада ирыман! Ари атема атҭаара шамахақәа иамоуц. Иҭамам амонографитә ҭазшьа змоу атҭаарадырратә усумтагы. Уи зыхҭьо амзызқәа маҭымзар акәхап, аха ихадақәоу ируакуп хәа сгәы иаанагоит, ххы иахархәаша ахытҭхыртәқәа рхыпҭхьазара ахьхәаакәтҭоу, еихарак, иахныруеит ашәыратә хытҭхыртәқәа рмачра.

Егья ус иҭазаргы, аҭҭсуа тарауаа ари атема гәцарарымкыкәа иҭаларызма? Цабыргны, аҭҭсуаа рхы иадырхәоз ашәага-загақәа ирызҭҭымҭау дыруазәкуп атҭарауақ Арда Ашәба. Аматериал аизгара дшаҭу хәицәажәарақәа руақ аҭы исеихәеит. 2017 ш. аҭҭсуа тарауаа Борис Цьонуеи Сима Дбарҭҭхәи азҭҭымҭара ду узцәырызго рыстатиа «Заметки о времени и пространстве в традиционной культуре абхазов» захьзу, аҭҭсуа тҭаарадыррақәа р-Академиа итҭнажьуа аусумтаҭы иркыпҭхьит. Ааигәа, хәицәажәараҭы атҭарауақ Сурам Сақаниа исеихәеит аҭҭсуаа ршәага-загақәа ирызкны Станислав Цәыцҭба астатиа бзиа шиқхьаз. Аха рыцҭхарас иҭалаз, уи акыпҭхь амбеит, иахьязы, иахьыҭоугы ахәара уадаууп ихәеит. Иҭалап, иахьысзымдыруа иахҭьаны, ари аус даҭыны азәы дысцәыбжьахазаргы. Саҭарымтәаит.

Апҭсуаа ршәага-загақәа ирызку аматериал хықәкыла аизгара саҭуп 2005 ш. раахыс. Еизызгахьоугы маҭым. 2011 ш. Д.И. Гәлиа ихьз ху Апҭсуа-тҭааратә институт аҭы, ари атемала ажәахә сыманы сықәгылеит. Ускан, атҭарауаа исабжьыргеит уи атҭаараус иацытҭарц. Ус иагыҭакҭеит.

Ххы иахархәаша ахытҭхыртәқәа рхыпҭхьазара шхәаакәтҭоугы, «Аеышәара, аус иабжоуп», – рхәоит. Апҭсуаа рхы иадырхәоз ашәага-загақәа ирызкны, уарлашәарла акәзаргы, еиуеипҭшым атҭаарадырратә усумтақәа рҭы, цәахәак иадамхаргы иахьупҭылақәо ыҭоуп. Иара убас, ари азтара атҭаараан атҭак ду амоуп аҭҭсуа жәлар ртоурых, ркультура, рынхашья-рынтышыа, рыбзазашья, рқьабз, ртҭас ухәа рымазақәа еидыҭкәшәаланы гәашьяра рзызуа аҭҭсуа бызшәа. Атҭаара усаҭ иуртҭо рацәоуп аҭҭсуа жәлар рҭаҭыц хәамтәқәа, иара убасгы, ажәаҭҭкақәа. Ицхыраагзоуп ажәарқәа рҭы иупҭыхьашәо антҭамтәқәагы. Атҭыҭ чыда ааныркылоит, ишьтысхыз азтара иазку, аинформантцәа рдыррақәа. Апҭсуа шәҭәықәа-

цәа ракәзар, рсахьаркыратә ыымтақәа рҕы, иахьакәнагоу атыпҕкәа рҕы ахархәара рзыруеит аҕсуаа ршәага-загақәа. Арт ахытхыртәкәа зегьы реиҕыбаара иалтшәоуп ари атцаарадырратә усумтаҕы. Жәахәарада, уи интырхәыцааны аҕсуаа рхы иадырхәоз ашәага-загақәа зегьы аныпҕшзом, уи афыза ахыдтаҕы шытысымхит, сызлацәажәо, ауафы имаха-шьаха иадхәалоу затцәык роуп, уи аҕынҕы ак сцәыбжьамхакәа иҕаларым.

Ишдыру еипҕш, ашәага-загақәа тызцаауа анаука метрология хәа иашьтоуп. Метрология бырзен ажәоуп. Уи ѿ-ажәак рыла ишьакәгылоуп – «метрон» – ашәага-зага, «логос» – ажәа, атцаарадырра, атцара – цхыраа-гзатә тоурыхтә матәаруп, абасеипҕш иҕоу ашәага-загақәа – аура, атбаара, акапан, атцакыра ухәа – ртоурыхтә ҕиарамҕеи реидхәалашьеи тызцаауа. Метрология хықәкыс иамоуп еиуеипҕшым ажәларқәеи ахәынтқаррақәеи рхы иадырхәоз ашәага-загақәа рыхьзқәа рышьакәыргылара, урт рытца-ара, реиҕырпҕшра, рышьакәгылара атоурых азгәатара, реидхәалашьа аарпҕшра, иахьатәи ашәага-загақәа рҕырпҕшра ухәа. Иара убасҕы, метрология хықәкыс инанагзоит азеипҕш хархәаразы ирыдыркылаша ашәага-загақәа рышьакәыргылараҕы.

Метрология, цхыраагзоуп, еиуеипҕшым афыратә хытхыртәкәа ранализ аҕатцараанҕы. Уи ала ишьакәургылар алшоит афыратә хытхыртә анаҕтцаз аамта, иахьапҕцаз, иану ииашоу имцу.

Метрология иамоуп ахатәи хытхыртәкәа, иара убасҕы, урт рытцаара аметодика шыакәнаргылоит. Ас еипҕш иҕоу ахытхыртәкәа рахь иатцанакуеит – еиуеипҕшым ашәага-загақәа ртәи зну афыратә хытхыртәкәа, архитектуратә ргыларақәа, акапангақәа, аҕараҕырпкәа ухәа еҕьыртҕы.

Иаххәар ауеит метрология ажәйтәан ишьакәгылеит хәа. Ауафы имшәакәа-имзакәа афнқәа изыргыломызт, абцъар изыҕатцомызт, амаҕәа изызахуамызт, еиуеипҕшым амыругақәа инапы изытцхуамызт. Урт зегьы шәага-загақәак рызпҕитцәон. Анаѿс, еталонк (фр. etalon – образец, ақәырпҕшыга) иафызахон.

Аитныпҕсахлареи ахәаахәтра уси ажәларқәеи ахәынтқаррақәеи рыбжъара ианыҕеи, зеипҕшла зегьы рхы иадырхәаша ашәага-загақәа ртаххеит. Рапҕхьатәиқәа, инықәырпҕшшәа иҕаз аилкаара рыман, ирзыпҕцәамызт ихәаакәтцоу еилыркаагақәак.

Зегь рааста ижәйтәу ашәага-загақәа рахь иатцанакуеит ауафы имаха-шьаха иадхәалоу. Урт, ауниверсалтә ҕазшьа рыман, шамахамзар, ажәйтә жәларқәа зегьы рхы иадырхәон, ирыман рхатәи хьызқәаҕы. Ас еипҕш ашәага-загақәа рхы иадырхәон аҕсуааҕы. Иахьаҕы, урт рыхьзқәа дырны, зхы иазырхәо рхыпҕхьазара рацәамзарҕы, иҕалап хәа хҕы ианагоит.

Апҕсуа бызшәаҕы еикәханы иҕоуп ашәага-загақәа ирыдхәалоу ажәакәа мачымкәа: ашәара, азара, аура, атбаара, агылара, ахышәара-атцышәара, ажәпара, атцаулара, атцакыра, аназара, ахи-атцыхәеи, акапан, акапанга, ахьантара, ашәпара, аҕазара ухәа убас еҕьыртҕы.

Ауафы имаха-шьаха иадхәалоу ашәага-загақәа, сгәанала, еихушар ауеит хпҕаны:

Ауафы инапы, имахээр аура иадхэалоу.

Ауафы ишьапы иадхэалоу.

Ауафы ихэамц иадхэалоу.

Ауафы инапы анацэкьырақэа, апъсышэала ирымоуп рхатэы хьзқэа: Анацэкьыс (мизинец) ахьз шыақэгылоуп ѿ-ажэак рыла – «анацэа», «акьысра». Иаххэап, ари анацэала апъхэыс ашэ аца иакхьоу иамкхьоу алагэалтон, лнацэкьыс ачуан изаакны, лнацэала далакьысуа. Изныкымкэа уи сыла иабахьеит санду ианыкалто.

Азыгнацэа (безымянный) ахьз шыақэгылеит хэа сгэы иаанагоит, апъхэыс илыбзоураны. Ишдыру еипъш, апъсуа тыпъхацэа ишыхэычыз ирыларазон ахэса инарыгзо аусқэа. 15–18 шықэса зхытчыз апъхэызба, афнуқэа ртэы лдыруазар акэын. Атаацэара далалар, зегы дырзыхиазар ахэтан, мамзар, лара леипъш, лани ландуи рзы ихьымзгын. Апъхэызба дпъон, дысуан, дхахон, амацэа лзахуан. Азыгнацэа шыақэгылоуп ѿ-ажэак рыла: актэи «азыг» - иаанагоз азахра, азахыга мацэа амацэаз зхартцоз акэын (анацэа иахартцоз – наперсток), «нацэа» – анацэа.

Агэыбжынацэа (средний палец) – анапафэы агэтатэи анацэа.

Ақэырпшыга (указательный), еиха ихьшэаны – **ахысга нацэа** – ари анацэа ахьз ишахэо еипъш, акы ауафы дызлақэурпъшуа, излаиурбо ауп иаанаго. Ахысга бцъар анцэыртц – ахысга хэа ишыақэгылеит.

Анацэхыб (большой палец) – апъшьнацэак зхыбуа ауп иаанаго. Ирхэоит, иара убасгы – **анацэаду**.

Анацэхып, анапхыц (ноготь) – Анацэақэа ирықэу, амфеипш икьакьоу ирыхьзуп анацэхыпқэа. Анацэхыпқэа хырффаны икахацсо рзыхэан иаххэоит анапхыц.

Ҳарзаатгылап ауаҫы инапы иадхәалоу ашәага-загақәа. Еитцоу аҫынтә еиҫау ахь хәҫынаҫхап

Анацәхарҫәара – ари ашәага рхы иадырхәон ашәара зҫахыз еиуеи-пҫшым аусхкқәа знапы рылакыз зегьы. Уи хәычын, иманшәалан зегь рыла. Еиҫарак рхы иадырхәон ақәырпҫшыга нацәа. Нацәхарҫәарак, ѿ-нацә-харҫәарак, х-нацәхарҫәарак – анацәа аура артәон.

Амацә (анацәа, аха ара анбан «н» анбан «м» ахь ииасит) – мацәк, ѿ-мацәк, х-мацәк, пҫшь-мацәк. Апҫсуаа, шамахамзар, хә-мацәк рхәомызт, избанзар хә-мацәк – маҫак артәон. Ари ашәага ауреипҫш, аҫауларагь аларшәон. Иаххәап, ақыцзра аус знапы алакыз аҫаза, аҫәцақәа аныҫаитдоз рыҫаулара еипҫшхарцаз иалаишәон.

Маҫак – еидыпҫсалоу напык аҫы ахәнацәа рышәагаа. Б.Шынкәба ироман «Ахахә еиѿсаҫы» иахпҫылоит абасеипҫш иҫоу аҫәахәақәа: «Маҫак аҫара аѿныргәы иахыхәхәоит ари аѿны аадыргылеижәтеи амца згым, аҫаацәа зегьы рзы ныха пҫшьак еипҫш ипҫхьазаз – ахәышҫаара». Иара убас, иахьагьы ипҫсылоу апҫсаса ма ашьамаҫа азы ирхәоит «маҫак ашша ақәуп» хәа.

Анацәкьыс – ари ашәага ахьз хәзаатгылахьеит. Ара иазгәахҫап даеақы.

Ишдыру еипҫш, апҫсуа жәлар жәйтәнәтә аахыс адгьылқәаарыхра рнапы алакын. Ашықәсахь знык, еиҫарак, аапҫын алагамҫазы, адгьыли аеаѿреи рынцәахәы хәа иршьоз Цаца илызкны аныхәара мѿапҫыргон. Уи ҫазымҫаз, «хәҫыр лықәзымҫаз» анхаҫы имхурҫта далаланы – нацәкьыс, нацәкьыс хәа «дшәиуеит» хәа ирыпҫхьазон. Нацәкьыс иаанагоз, иҫало алапҫьа нацәкьыс еиҫамхааит, убас ихәычхааит хәа акәын.

Апҫсыза – еитыху анацәхьби ақәырпҫшыга нацәеи рынцәамҫақәа ирыбжьаркыз аура. Еиқәхеит ари ашәага иадхәалоу апҫсуа жәапҫкагьы – «Пҫсызак дыҫам, арахь иидырша идырхьеит!». Уи ззырхәоз, дагьхәычны, дагькәыпҫшны арахь зегь здыруа азә иеипҫш, зҫеырзажәны зхы аазырпҫшуаз иоуп. Иазгәаҫатәуп ари ашәага рхы ишадырхәоз ауғә аныҫартдозгьы. Убас, ағьатамақәа рыбжьара пҫсызак бжьартзон.

Аза – еитыху анацәхьби анацәкьыси рынцәамҫақәа ирыбжьаркыз аура. Уи, азахра, асра аусаҫ апҫхәыс лхы иалырхәон, иманшәалан.

Апҫсуа бызшәаҫы еиқәхеит хәыза-пҫса, фыза-пҫса захьзу ашәагагьы. Аха иабантәиаауеи уи? Ишдыру еипҫш Кавказ Амшын еиқәа аҫықәаҫы жәйтәнәтә аахыс аҫиара ду аман атәыҫтира ус. Иреиҫгьыз арпҫарацәеи аҫыпҫҫацәеи мҫарсны рыхә ыҫырхуан. Еиҫа рымҫарсра, ржьара мариан ахәыцқәа – аурыла хәы-за, фы-за иҫаз.

Ашьамаҫа анырҫтиуаз акәзар, фы-за иҫазар, уи шыҫа ицәуп ма иҫькьалуп хәа ипҫхьазан, ахәгьы хәракны иақәырцон.

Ари ашәага злоу, азеижәтәи ашәышықәса хынѿажәтәи ашықәсқәа рзы иҫалаз аҫоурыхтә хҫыс игәылнаршәаз ашәа, азҫлымхара ду цәырнагоит. Ишдыру еипҫш ииуль мза 26, 1866 ш. Лыхны апҫсуа жәлар рықәгылара ду мѿапҫысит...

Адырѿаҫыны Аҫәаҫа амѿа иқәлеит абзыпҫуаа рхацәа реиҫараѿык. Рееизыргеит Иашҫхәа, Баалоуаа рашҫаҫны. Ах ипҫа Гьаргь изааигәаз

ауаа ицны еизахъаз ар даныѡарылагыла ахк иҳасабала ипъылеит, анаѡс, изалырхит иабжьагаѡцѡа: Магъ Шьмаф, Хаг Камғаз, Гѡмы Зафас, Ладариа Лаз. Аҳѡара иалагеит Лыхнытѡи ахтысқѡа ирызкны ґыц иапъырцѡаз абас еипъш ажѡақѡа злаз ашѡа: «Уаа Гьаргълаша, пъшьызак уаныкѡаз кѡнамгала уаб дыршыит, хѡызак уаныкѡала фырхатцала уаб ишьа ууит...».

Арагъд – амашьхѡылтци аҫацкѡыми ирыбжьаку аура. Ажьѡаараан рхы иадырхѡоз ашаха 12 уаргъиа ма тѡы иреитѡамзар акѡын. Уи рхы ианадырхѡалак ашьтахъ рагъдла идырѡуан.

Раки-заки – ишазгѡахҫахъоу еипъш, апъсуа пъхѡызба ианакѡызаалак анапкѡазара лылан: дысуан, дхакон, дықѡткон, дѡахуан, аҳѡсеи ахацѡеи рымаѡѡа калткон. Илылшон ауаѡы днаихѡапъшны, ицѡа ианаалашаз акѡымжѡи акабеи изылзахыр. Амаѡѡеи, ашьапымаѡѡеи, ахылпъеи ухѡа иззырзахуаз иоура, итбаара иакѡшѡартѡ икарткон. Амаѡѡа злырхуаз аба акѡзар, шѡагас иамаз «ара» – агѡыбжьынацѡа ахыцѡи амышьхѡылтци ирыбжьаку аура акѡын, иара убасгъы аза. Урт рнаѡсангъы, асыга иамаз арахѡыцқѡа рхыпъхъазара шака ыкѡаз ала ирсуаз аба аҫбаара ршѡон. Асыга иаѡартѡоз арахѡыцқѡа пъшьба «бларык» хѡа ипъхъазан, хынѡажѡа, пъшьынѡажѡа блары зырѡоз ыкан. Убас ала апъсуа маѡѡа азахразы асыгаѡы шака рахѡыц катѡатѡыз рдыруан, апъышѡа дырхѡахъан.

Жѡытѡнатѡ аахыс анхацѡа раарыхраѡы рхы иадырхѡоз ажѡақѡан – раки-заки. Амхы аныларѡѡоз ажѡлакѡаѡ апъшьырха иарма махѡар ихшьны, иаргъа уапъстѡы иакыз ажѡла кѡо ихѡон: «Заки-Раки» хѡа хынѡтѡ, еиҳаны аҳѡара марѡѡахоит хѡа ипъхъазан. Ари аанагѡз: иѡало алапкѡа зегъы ианрейѡѡахо «заки» икѡало, ианрейѡѡахо «раки» идухо хѡа акѡын.

Ишазгѡахҫахъоу еипъш, ашықѡсахъ знык, еиҳарак, аапъын алагамѡазы, адгъыли аѡѡѡеи рынцѡахѡы хѡа иршьѡоз Цѡаца (уи лыхъз иахъагъы абызшѡаѡы еикѡхеит – иѡарѡаруа аѡѡѡеи (апъш ма аѡыкѡѡеи) ѡагылоуп рхѡоит) илызкны аныхѡара мѡапъыргон. Уи кѡзѡаз, «хѡатыр лыкѡызѡаз» анхаѡы имхурѡѡа далаланы Цѡаца илхѡон «раки-заки, раки-заки» хѡа. Уи ианагѡз иѡало алапкѡа аура раки-заки иакѡарахаит хѡа акѡын.

Еикѡхеит ари ашѡага иадхѡалоу апъсуа жѡапъкагъы - «Апъхѡыс баапъс лыбз раки-заки инаѡоит!» рхѡоит.

Махѡѡашѡара, амахѡѡа аура – ари аура, ажѡѡахыр инаркны еитцыху анапы агѡыбжьынацѡа ахыцѡа акынза артѡоит.

Ацѡы – нак-аак еитцыху анапкѡа ргѡыбжьынацѡа антѡамѡақѡа ирыбжьаркыз аура (ауаѡы иоура).

Харзаатгъылап ауаѡы инапы иадхѡалоу азагақѡа:

Аныпъхъа – анацѡхыб анапхыц иқѡзо загоуп. Уи еиҳарак зхы иазырхѡоз дреиуан апъсыуала ахѡшѡқѡа кѡзѡоз. Ишдыру еипъш, жѡытѡнатѡ аахыс Апъсны аѡиара ду аман еиуеипъшым аѡиаақѡа рхы иархѡаны ачымазарақѡа зларыхѡшѡѡѡаз ахѡшѡқѡа рыкатѡара аус. Уи здыруаз, рымаза егъырт ирахѡаны, ихырѡуамызт, аѡнаѡа иатѡу рыда. Анцѡа иѡышьыны икѡоуп урт иахъагъы.

Ахәшә злырхуаз аџиаакәа реизгара иаман ахатәы чыдарақәа, уи амаги-атә џасқәа рымџагъгара иеипъшын. Уи иазыпъџәоу амш (еихарак агъшьаша ашьыжь) хәа ирыпъхьазоз аан аџиаакәа реизгара иалагаанџа Адгъыл дедопал илызкны акәты (адгъыл иазкны – Адгъылхәы) шыны иныхәон. Ианныхәалак ашьтахь, ахәшә злырхуаз аџиаа ахьамаз атыпъ афьы, адгъыл ыџбгъаџааны ныпъхьак аџьыкхыш џапъсаны адгъыл акәрыхәхәон. Уи аан гәаныла ирхәон: «Адгъыл дедопал (груз. яз. – царица), быхә бахџеит» хәа. Аџиаакәа анеизылгалак ашьтахь, агъхәыс аџьыкхыш «ахьылалџаз» атыпъ ахь дхьампъшџакәа аџныџа дхынхәыр акәын.

Иахьагъы ауафьы данџәажәо ихәоит дныхәа-ныпъхьаны хәа. Абызшәа еикәнархеит ари азага – аныпъхьа. Аха уи аџакы здыруа рхыпъхьазара раџәоуп хәа хазхәарым.

Напък, напшак – напсыргәыџак ианџало.

Уапъџәык – еиду џ-напък ирынџало. Ари азага уахџапъсак аназырхәоз-гъы ыџан (уахџапъсак ашыла).

Аџәыџа – ауафьы иџәыџазо (ианыраџәо азы ирхәоит - игәыџамџо).

Аифьырпъшратә шәага-загақәақәа

џаџкәымк – џаџкәымк иаџароуп (иаххәап, ишдыру еипъш, ауафьы игәы иџаџкәым иаџароуп).

Махәарк – махәарк аџара ишәпоуп, ма наџкәыск аџара ишәпоуп рхәоит.

Ауафьы ишьапы иадхәалоу ашәагақәа

Ашьафә – аныџәараан еитыху ауафьы ишьапқәа ирыбжьаку аура.

Еимаатдыршьык аџара – еимаатдыршьык (аимаа аџа) аџара асы ихнар-шлааит рхәоит.

Ашьахәырџыз инахысуа – ишьахәырџыз инахысуа ахәынџәа дны-лашьшь дџеит.

Шьамхахьы – шьамхахьы асы ауит рхәоит.

Уаџәашәпара – уаџәашәпара азы дынџаагылеит рхәоит.

Ауафьы ихәамџ иадхәалоу ашәагақәа

Маџфәхәфәра – амаџа ахьфәухәо аџынџа (по-пояс). Ахатџа ипъџазаара даналџлак маџфәхәфәра дыржуан.

Гәаџагара – агъхәыс лдунеи анылыпъсахлак гәаџагара аџаулар аџаны анышә дамардон.

Хәдаџәахьы – азы дынџаалеит, ма амал хәдаџәахьы далатәоуп рхәоит.

Уафьышәара – ауафьы иоура.

Аџџарадырра – акәапъ аздырџом. Иарбан темаџаалак ауафьы иџџаатә-ны ишьџихуа амехак ашьақәырхара имч акәымхар ауеит. Иџоуп аџарауаџ илапъшхәаанаџара, аха уи енагъ ихәаакәџоуп. Аџџарадырра пъхьаџа изыфьиомыџт аџџаафьы илапъш иџшәаз, изгәамџаз ак нымхар. Агъсуаа ршәага-загақәа рыџџаараус агъхьаџа иаџџахоит. Еизызгаз аматериалқәа иреиуоуп анхамџафьы ахархәара змаз ашәага-загақәагъы. Урџ зегъы аус рыдуланы агъхьаџ идгалахап хәа сақәгәыгуеит.

Ахархэара зауз алигература:

Апсуатцаара. Атыжьра. III. Акаа. 2004.

Аргэын И.Гэ. Ажэлэр ртрадициатэ напказареи аамтеи. Акаа, 1985.

Аргэын И.Гэ. Апсуаа ретнологиа. Акаа, 2003.

Джонуа Б. Г., Дбар С. А. Заметки о времени и пространстве в традиционной культуре абхазов. // Вестник АНА. Сухум, 2017.

Камкиа Шь. Ажэақэа рдуinei. Апсуаа енциклопедиаатэ жээр хэыцы. Ақбатэи ахэта. Акаа, 2009.

Леонтьева Г. А., Шорин П. А., Кобрин В. Б. Вспомогательные исторические дисциплины. М, 2003.

Мықэба А. Апсны ақцаа. Акаа. 2005.

Аинформантцаа:

Бганба Ноча Есыф-ипја, Арасазыхь. 1937. Итафын жэабранмза, 2005 ш.
Қапшь Алхас Валери-ипја, Бармышь. 1992. Итафын хэажэқырамза, 2022 ш.

Цэыцьба Геннади Платон-ипја, Гагра. 1964. Итафын мшапымза, 2023 ш.
Цьопуа Ирина Уартан-ипја, Арасазыхь. 1940. Итафын нанхэамза, 2005 ш.